

<https://doi.org/10.62837/2025.10.264>

PƏRVANƏ ABBASOVA ZAHİD
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı, Azərbaycan
Pervane485@mail.ru
Orcid ID: 0000-0002-6593-2701

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ BACARIQLAR ƏSASLI DİL TƏLİMİNİN TƏŞKİLİNİN LİŊVİSTİK ƏSASLARI

Açar sözlər : qrammatik sistem, dil təlimimin təşkili, ünsiyyət vastəsi, nitq anlayışı metodologiyası, dil təlimimin linqvistik əsasları, dil və nitq anlayışı.

Ключевые слова: грамаатическая система ,организация языковой подготовки, средство связи, методика понимания речи, лингвистические основы преподавания языка, концепция языка и речи.

Key words: grammatical sistem, orqanization of language training, means of communication, methodology of speech unterstanding, linguistic foundations of language teaching, language of speech concept.

Dil insan cəmiyyətinin bütün fəaliyyət növlərinə xidmət edən insan ünsiyyətinin ən vacib vasitəsidir. Ünsiyyət həm birbaşa şəxsi söhbətdə, qarşılıqlı yazışmada, həm də dolaylı yolla kitab, televiziya, radio, qəzet vasitəsi ilə baş verə bilər. Bu xarici dil də daxil olmaqla hər hansı bir dilin mülkiyyətidir. İnsana ana dilindən başqa ünsiyyət vasitəsi verən fənn olaraq tədris planına daxil edilmişdir. Ünsiyyət vasitəsi olaraq görülən dil, fərqli tərəflərini ayırd edilə bilməyi kompleks fenomendir. Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, dilin iki tərəfi var: həm qrammatika sistemini, həm də dilin səs quruluşunu və lüğət tərkibini özündə ehtiva edən dil sistemi və nitq vahidlərində ifadə olunan nitq, yəni bu fəaliyyətin nəticəsini ehtiva edən fragmentlərdən tutmuş çap olunmuş kitablara qədər hər cür mətn.

Q.E.Vedel nitqin aşağıdakı tərifini verir – bu, müəyyən dilin qrammatika qaydalarına əsasən qurulmuş və müəyyən düşüncələri ifadə edən nitq vahidlərində (cümlələrində) rəsmiləşdirilmiş insan fəaliyyətidir. Ən sadə nitq vahidi, tam bir mühakiməni ifadə edən və morfoloji qaydalara uyğun dəyişdirilmiş və verilmiş dilin sintaksis qaydalarına uyğun şəkildə verilmiş dilin sözlərindən ibarət cümlələr. [5.31]

Dil və nitq anlayışı metodologiya üçün son dərəcə vacibdir. Eləcə də, dil təlimində bacarıqlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dilçilik dili müəyyən bir qrup şüurunda təsbit edilmiş sosial baxımdan əhəmiyyətli ünsiyyət kodu və işləmə qaydaları kimi başa düşür. Başqa sözlə, dil ünsiyyət üçün lazımlı və kifayət qədər olan dil vasitələrinin və bunların istifadə qaydalarının sistemidir. Danışiq dil sisteminin xüsusi ünsiyyət aktlarında həyata keçirilməsidir, yəni həm rabitə

prosesinin özünü, həm də nitq məhsullarını və ya bu prosesin məhsullarını əhatə edir. Belə fərqi qətu metodologiya üçün çox vacibdir. S. Aliyevin göstərdiyi kimi, dilin bu sözün ciddi mənasında öyrənilməsi yalnız dil sistemi haqqında məlumat verir, lakin bu sistemin ünsiyyət kimi istifadəsinə səbəb olmur. Dilin praktik istifadəsi və nitqə yiyələnmək üçün yalnız dil vasitələrini və nitqdə istifadə qaydalarını bilmək deyil, həm də ünsiyyət aktlarında avtomatlaşdırılmış şəkildə istifadə etmək lazımdır. Bu zaman bacarıqlar dövriyyəyə girir. Buradan belə çıxır ki, tədris prosesində yalnız dil vasitələrinin yaddaşda əzbərləmə və möhkəmləndirilməsi, onlardan istifadə bacarıqlarının formalaşması deyil, həm də ünsiyyətdə təcrübəni tətbiq etmək lazımdır. [14. 1]

Həm dil sistemi, həm də nitq bir-birindən ayrılmazdır. Əslində o biri olmadan mövcud deyildir. Beləliklə, müəyyən dildə nitq xaricindəki bir dil sistemi ünsiyyət vasitəsi ola bilmədiyi üçün mahiyyətini itirir. Danışq dil sisteminin xaricindədir. Müəyyən dildə mövcud olan qaydalara riayət etməmək uyğunsuz olur və yenidən ünsiyyət məqsədlərinə xidmət etməyi dayandırır, yəni mahiyyətini itirir. Bütün dəyişikliklər ilk növbədə təcrid olunmuş faktlar şəklində nitqdə baş verir. Mövcud dil sisteminə zidd olan bu tək faktlar tədricən sayca artır və getdikcə daha çox ifadə olunan sistem xarakteri qazanır, hələ də danışqda qalır. Nəhayət, mövcud dil sistemini parçalayır və dəyişdirərək danışqdan dil sisteminə keçirlər. Beləliklə, nitq və dil sistemi kompleks birliyin iki tərəfidir. Metodologiyada bu kompleks iki tərəfli birliyə ikitərəfli deyilir. Dixotomiyayı təşkil edən əsas fərqləndirici xüsusiyyətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilə bilər: Dil

• Dil bir-birinə bağlı və bir-birindən asılı vahidlər sistemidir və onlar arasındakı əlaqə;

• Dildə alt sistemlər seçilir (leksik, qrammatik, fonetik), buna görə də dili alt sistemlər adlandırmaq olar;

• Dil müəyyən ünsiyyət kodu və bu kodu istifadə qaydalarıdır;

• Dil, ünsiyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri və kafi bir dil vasitəsi sistemidir;

• Dil təcrübəsi işlənmiş formada təqdim olunur;

• Dil sosial fenomendir;

• Dil situasiyalı deyil.

• Nitq danışq dil vasitələrindən istifadə prosesidir;

• Nitq danışq dil sisteminin həyata keçirilməsidir;

• Danışq yalnız proses deyil, həm də bu prosesin nəticəsidir;

• Dil təcrübəsi xam formada təqdim olunur;

• Nitq fərdi fenomendir;

• Danışq həmişə situasiyalı olur.

Xarici dilə yiyələnmədə nitqdən dilə keçmək lazımdır. Təcrübədə ali məktəbdə həmişə belə olmur – orada xarici dilin tədrisi prosesi dildən nitqə istiqamət verir və

bəzi hallarda tələbələr heç vaxt nitq səviyyəsinə gətirilmir. Xarici dil məktəbində tədrisin əsas məqsədi xarici dil nitq fəaliyyətinin öyrədilməsidir ki, bu da məqsədyönlü ünsiyyət prosesində dil sistemi danışıq yolu ilə öyrədə bilər. Dil vahidləri forma ön planda olduğu zaman formal-semantik təmələ görə təşkil olunur. [11. 24] Danışıq vahidləri semantik və kommunikativ xüsusiyyətlərə görə təşkil olunur.

Dil vahidlərinə aşağıdakılar daxildir:

- fonemlər
- morfemlər
- sözlər
- ifadələr
- cümlələr
- mikro və makro mətnlər

Danışıq vahidləri müxtəlif uzunluqlu situasiya baxımından şərtləndirilmiş ifadələrdir. Məsələn: fire, good job, vəziyyət xaricində alınmış dil vahidləridir.

Ex: When I was watching TV somebody cried: fire!, I tried hard! – Good Job!

Bu elementlər nitq vahidləridir. Bu səbəbdən nitq vəziyyətinin xaricində dil öyrədilir, amma danışıq deyil. Dil materialı qəti şəkildə seçilmiş fonetik, leksik və qrammatik minimumlardır. Danışıq materialı situasiya baxımından şərtləndirilmiş müxtəlif uzunluqlu nitq nümunələridir. Xarici dilin ali məktəbdə tədrisi nitq nümunəsi səviyyəsində aparılmalıdır. Struktur dilçilik nitq nümunəsinin aşağıdakı tərifini verir – bu quruluşa və məzmunu görə oxşar cümlələrin standartıdır. Əsas nitq vahidi cümlə səviyyəsində modeldir.

A.Q. Kovalev və qarışıq ikidilliliyi fərqləndirir. Müəyyən vəziyyətdə olan bir şəxs dil kodundan istifadə etdikdə saf ikidillilikdən danışırlar. Qarışıq ikidillilik iki dilin kodlarının istifadəsidir. Bu vəziyyətdə iki dilin mürəkkəb xarakterli (müsbət və mənfi) qarşılıqlı təsiri var. Ana dilinin xarici dilin mənimsənilməsi prosesinə mənfi təsirinə müdaxilə deyilir. Hazırda struktur dilçiliyin inkişafı ilə əlaqədar olaraq modelləşdirmə məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dilçilikdə iki növ model ayrılır: qeyri-statistik dil modelləri və statistik modellər. Bu dilin nitqdə işləməsi müddətində nəzərdən keçirilməsinin iki cəhətdən qaynaqları: birincisi, dilin əsil baxımından araşdırıla bilər və nitqin tanınması, yəni dil mexanizmi; ikincisi, dil müəyyən məhsulların nitq arasındakı istifadə tezliyi ilə əlaqəli ehtimal prosesi kimi öyrənilə bilər. [12.45]

Statistik modellər müxtəlif kitab tərzli növlərinin mətnlərinin xüsusiyyətlərini öyrənməyə kömək edir və tədrisən şagirdləri orijinal mətnlərə aparan tədris mətnlərinin qurulması üçün material təmin edir. Oxumağı mənimsəmək üçün öyrənilən dil alətləri dəstini müəyyənləşdirir, tanış olmayan materialın icazə verilən faizini təyin edir. Əsas modellər metodologiya üçün daha vacibdir, çünki əsas modellərdən sonsuz sayda həqiqi cümlə qurulur. Əsas modellər ümumiyyətlə

şematik olaraq təsvir olunur: S + P + O, burada S – mövzuya, P – predikata, O – birbaşa obyektə uyğundur. Xarici dil nitqinin tədrisi praktikasında cümlələrin quruluşunun abstraktı kimi modellərin özləri deyil, xüsusi cümlələr istifadə olunur. Beləliklə, S + P + O quruluşlu real cümlələrə cavab verə bilər: Our teacher is reading a book; dilçilik dilləri müəyyən insan qrupunda qəbul edilmiş və bu qruplara ünsiyyət aktlarını həyata keçirmək üçün xidmət edən müəyyən kodlaşdırma sistemləri kimi araşdıran elmdir. Bu elm müəyyən dil fenomeninin istifadəsinin normativliyini, müxtəlif kontekstlərin üslub xüsusiyyətlərini, müxtəlif növ nitq formalarının funksional fərqlərini, dil və nitq arasındakı fərqləri və s. müəyyən edir. [2.86] Müasir dilçilik baxımından dil ünsiyyət üçün zəruri və kifayət qədər olan dil vasitələri və bunların istifadəsi qaydaları sistemi, danışq dil sisteminin konkret ünsiyyət aktlarında həyata keçirilməsidir. Danışq düşüncələrin formalaşması və ifadə olunması yoludur. Bacarıqların dilin obyektiv gerçəklik haqqında düşüncələrini ifadə etmək üçün vasitədir. Dil həqiqətən danışqda mövcuddur. Fərdin nitq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün vasitə və metoddur. Müvafiq olaraq, dil vasitə, nitq fərdin nitq fəaliyyəti müddətində dil vasitəsilə düşüncələrin formalaşdırılması yolu kimi baxılır. Danışq prosesi əməliyyatları avtomatiklili birgədir. Bu da öz növbəsində əməliyyat tərəfini bacarıq səviyyəsinə gətirməyə kömək edir. Bacarıq – hərəkət və ya əməliyyatı yerinə yetirmək üçün optimal keyfiyyət səviyyəsi olaraq təyin edilir. Bu bir şəxsin fəaliyyət subyektinin və ya demək olar ki, tamamilə fəaliyyətin məzmun tərəfinə şüurunun yönəldiyi səviyyədir. Bu vəziyyətdə fəaliyyət mövzusu hərəkətləri və əməliyyatları yerinə yetirməyin texniki tərəfindən yayındırılır. Fikirlərin formalaşdırılması və nitqlərin qurulması vasitələri mükəmməlləşdirsə, düşüncələrin formalaşdırılması üsulları avtomatlaşdırılsa, əməliyyatlara bənzər bacarıq linqvistik ola bilər. Bacarığın formalaşması üçün əsas meyarlar bunlardır: [8.91]

• Fəaliyyət və əməliyyatların düzgünlüyü, keyfiyyəti – yeni nitq söyləməsinin Məzmununun nitq fəaliyyətinin hədəflərinə və linqvistik tərtibatına verilmiş dilin

Normalarına uyğunluğu (səhsiz);

• Fəaliyyət və onun ayrı-ayrı əməliyyat komponentlərinin optimal sürəti;

• Hərəkətin yerinə yetirilməsinin formasına (texniki tərəfinə) şüurun

Yönəlməməsi;

• Gərginlik və yorğunluğun olmaması;

• Orta əməliyyatların istisna edilməsi (məsələn, yazı zamanı tələffüz);

• Davamlılıq – ayrılmaz hissəsi olduqları fəaliyyətin fəsadlaşma şəraitində (müəyyən bir həddə) hərəkətin keyfiyyəti və vaxtı dəyişməz qalmalıdır.

Bacarıq bir hərəkətin xüsusiyyətidir, eyni zamanda hərəkətin mənimsəmə dərəcəsidir. Həm aydın, həm də avtomatlaşdırılmış komponentlər daxildir. Bacarıq

səviyyəsinə qədər yalnız fəaliyyətin əməliyyat aspektinin hərəkətləri – düşüncənin

leksik, qrammatik və fonetik dizaynı işləyə bilər. Beləliklə, məsələn, “My family” mövzusunda ifadə tərkib etmək bacarığı (yaradıcılıq bacarığı səviyyəsi) qrammatik, leksik və fonetik dizayn bacarıqlarını, yəni hərəkətlərin mükəmməllik səviyyəsini, əməliyyatların avtomatizmini – seçim, çevrilmə, birləşmə və s. əhatə edir. Xarici dil tədrisinin başlanğıcındakı əməliyyat aspektinin hər bir hərəkəti, şagirdin təhsil fəaliyyəti kontekstində məqsədyönlü şəkildə formalaşır, baxmayaraq ki, özü də xarici dil nitq fəaliyyətinin formalaşmasının bu məqsədyönlülüynü tam dərk edə bilməz.

Sonra tətbiq olunan təhsil nitqi hərəkəti əməliyyat səviyyəsinə keçir, daha mürəkkəb nitq fəaliyyətinə daxil edilir və həyata keçirilmə yolu kimi çıxış edir. Fəaliyyət prosesindəki əməliyyatlar (məsələn, danışmaq) avtomatizmə gətirilir, tərkib hissəsi olduğu nitq hərəkətinin getdikcə daha yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə kömək edir və əməliyyat tərəfini bacarıq səviyyəsinə çatdırır. Beləliklə, nitq bacarıqlarının formalaşmasında nitq praktikasının rolu xüsusilə vurğulanmalıdır. [10.64]

Bacarıq şüurlu yaradıcılıq fəaliyyətinin avtomatlaşdırılmış hissəsidir.

Avtomatlaşdırma eyni hərəkətin və ya əməliyyatın təkrarlanması nəticəsində yaranır.

Fəaliyyətin avtomatlaşdırılmış komponentlərinin əhəmiyyəti çox böyükdür: bunlar

İnsan şüurunu yaradıcı problemlərin həlli, yaradıcılıq fəaliyyəti üçün xüsusi hərəkətlərin tənzimlənməsindən azad edir. Bacarığın əsas keyfiyyətləri:

- avtomatizm və şüur;
- güc / sabitlik / dəyişkənlik;
- sabitlik / rahatlıq / hərəkətlilik.

Bu keyfiyyətlər bacarığın psixofizioloji əsasını, dinamik stereotipi isə tərəflikdəki sinir əlaqələrinin mobil sistemini xarakterizə edir. Dinamik stereotip, bacarığın ötürmə qabiliyyəti və müdaxilə kimi xüsusiyyətlərini izah edir. Bacarıqda lazımı çevikliyin və şüurun olması, şagirdə əməliyyatın üsullarını daha asanlıqla əvvəllər yerinə yetirilmiş oxşarlıq xüsusiyyətlərinə sahib, öyrənilmiş fəaliyyətə köçürməyə imkan verir. İki şərt müsbət transferə kömək edir:

- Dil fenomeninin analogiya ilə istifadəsi üçün xarici və daxili oxşar, lakin Dəyişkən şərtlərin (vəziyyətlərin) olması;
- Öyrənilən fenomenin xarici dilin digər dil hadisələri ilə və ya ana dilinin Müvafiq fenomenləri ilə oxşarlıq dərəcəsini bilmək.

Danışq vahidinin təcrid olunması məsələsi, hədəf dildə nitqə yiyələnmə

Prosesini sadələşdirmək və asanlaşdırmaq üçün vacibdir. Başqa sözlə, söhbət

hər

hansı bir söylənmənin əsasında duran ən sadə vahidləri tapmaqdan gedir.

Tədqiqatçılar tərəfindən bu cür vahidlərin seçilməsi üçün əsas ola biləcək meyarlar hazırlanmışdır. Bu meyarlara görə nitq vahidi aşağıdakı şəkildə əsas olacaq:

1. Sözsüz sayda (nümunəvi) ifadələr yaratmaq üçün model kimi xidmət edən;
2. Tam intonasiya quruluşuna sahib olun;
3. Struktur təamlığına sahib olun, yəni müəyyən dildə hökm sürən müəyyən qanunlara

əsasən tikilməli, öz quruluşuna sahibdirlər;

4. Semantik və ya semantik təamlığa sahib olmaq (tam bir mühakiməni ifadə etməlidir –Məzmun vahidi kimi düşünmək) .

Beləliklə, nitq nümunəsi nümunəvi, intonasiya, struktur və semantik təamlığa yuxarıda irəli sürülmüş dörd meyarə cavab verən nitq zənciridir. Tələbə tələb olunan söz ehtiyatlarını, qrammatik formaları, intonasiya nümunələrini mənimsəyir, bunlar olmadan düşüncələrini ifadə etməsi üçün öyrənilən nitq vahidlərini yaratmaları yarada bilməz. Yuxarıda göstərilən nəzəri müddəalar xarici dil tədris sisteminin əsasını nitq vahidi və onun nitqdə maddi ifadəsi – nitq nümunəsinə söykənməlidir. Tələbələrə şüurunda və nitq fəaliyyətində xarici dili mənimsəyərkən, iki dil –yerli və xarici, qarşılıqlı əlaqəyə girir, buna görə təmas dilləri sistemləri arasındakı oxşarlıq və fərqlilik xüsusiyyətlərinin elmi tərfi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu məlumatlar müqayisəli dilçilik tərəfindən verilir. Dil vahidlərinin təşkilində fərqli dillərin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bunlar üst-üstə düşə və ya fərqli ola bilər. Bu spesifikasiyi bilmək, müsbət ötürmə və müdaxilə kimi hadisələrin mövcudluğu səbəbindən müəyyən dil materialının tədrisini təşkil edərkən nəzərə alınmalıdır. Fonetik alt sistemdə tələffüzdə spesifik xüsusiyyətləri ayırmaq mümkündür, məsələn, sait və samit fonemlər, cümlə nümunələri və s. Ana və xarici dillərin tipologiyası müəyyən dil materialının mənimsənilməsində çətinliklərin proqnozlaşdırılmasına kömək edir. Müəllim müxtəlif növ səhvlərin görünüşünü qabaqcadan görməli, səhvlərin tipologiyasını, baş vermə səbəblərini, qarşısını alma və düzəltmə yollarını təsvir etməlidir.

Beləliklə, dilçilik metodologiyaya üçün ən vacib, təməl elmlərdən biridir: dil qanunlarını sistem olaraq öyrənir, norma və üslubu təsvir edir. Dil öyrətməyin mümkün olmadığı dil fenomenlərindən istifadə xüsusiyyətləri, buna görə də dil məlumatlarını nəzərə almaq metodologiyanın elmi səviyyəsinin və praktik əhəmiyyətinin artırılmasında mühüm amildir. Dil və nitq arasındakı fərq metodologiyaya üçün vacibdir, çünki bir sıra vacib praktik məsələləri elə həll edən

həll etməyə, təlimin ilkin vahidini (nitq nümunəsinə), üzərində işləmə metodlarını və üsullarını təyin etməyə imkan verir.

İngilis dilinin dərslərində bacarıqlar

Əsaslı dil təliminin təşkilinin psixoloji əsasları

Bir bacarığın digərinə müdaxilə təsiri (mənfi köçürmə) əməliyyat və ya hərəkətin həyata keçirilməsi üçün əvvəllər əmələ gələn texnikanın xaricdən oxşar (bütöv və ya qismən), lakin yerinə yetirildiyi şəkildə fərqli əməliyyatlara köçürülməsində müəyyən səhvlərə səbəb olur. Müdaxiləni aradan qaldırmaq üçün bacarıq vasitə müxalifəti yolu ilə fərqli xüsusiyyətlərin bilinməsi, müxalifətin istifadəsi: sintaqmatik, paradiqmatik, semantik parametrlərə görə. Qrammatik, leksik, semantik müdaxiləni ayırd etmək lazımdır. Aşağıdakı nitq bacarıqlarının növləri fərqlənir [7.103]

1. Fonetik (səslə danışmaq və oxumağın texniki bacarıqları):

- Eşitmə-tələffüz;
- Ritmik və intonasiya.

2. Leksik:

- Söz istifadəsi və formalaşması;
- Qəbul edən (xarici dildə mətnləri dinləyərkən və oxuyarkən sözlərin düzgün və dəqiq başa düşülməsindən məsulddur).

3. Qrammatik:

- Ekspressiv: morfoloji və sintaktik;
- Qəbul edən: morfoloji və sintaktik.

4. Yazı bacarıqları:

- Qrafik;
- Yazı.

Dil bacarığı nitq şüurunun fəal iştirakı ilə nitq ünsiyyəti şərtləri xaricində (təcrid olunmuş dil vahidləri ilə) dil materialı ilə işləmək bacarığıdır. Bu bacarıqlar intellektual diskursiv-əməliyyat bacarıqlarının növünə aiddir, nitq avtomatizmlərinin uğursuzluğu halında kompensasiya mexanizmi rolunu oynayır. Dil bilikləri həmişə aspektlidir. Tələbə xarici dil təhsilinin məqsəd və məzmununu müəyyən edən amilləri aşağıdakı şəkildə müəyyən edir [13.5]

- xarici dili mənimsəmək yolu kimi ünsiyyət və idrak fəaliyyəti;
- xarici dil tədqiqatında motivasiyanın rolu;
- xarici dilin öyrənilməsi prosesində şagirdin idrak inkişafı;
- subyekt yetkinliyi və universal öyrənmə hərəkəti;
- təhsil və idrakın sərəştəsi, inkişaf strategiyaları.

T.İ. Arbikova yazırdı: “Nəzarət etmək istədiyiniz zehni hadisələrin qanunlarını öyrənin və bu qanunları tətbiq etmək istədiyiniz şərtləri nəzərə alaraq hərəkət edin”. Xarici dil də daxil olmaqla hər hansı bir müəllimin nəzarət etdiyi zehni proseslərin dəyişdirilməsi, ilk növbədə tələbələrdir. [1.74.] Təhsilin müxtəlif mərhələlərində təlim prosesində iştirak edən hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almaq, psixoloji proseslərin fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarını dərinlən başa düşmək bu proseslərin idarə edilməsinin effektivliyini təmin edir. Antropologiya

psixologiya insanın bədən, zehni və mənəvi üçlü mahiyyətini araşdıran “insan haqqında psixoloji təlim” mənasını verən, şəxsiyyət kimi kifayət qədər vahid və eyni zamanda ətraflı obrazını təsvir edir. Bu vəziyyətdə insanın bədən varlığı onun fərdi kimi xüsusiyyətidir, mənəvi və ya psixoloji gerçəkliyin özü şəxsin subyekt kimi təsviri ilə əlaqələndirilir. Tələbəninin mənəvi mahiyyətli varlığın fərdi və ümümbaşarı formaları ilə aşkarlanır. Beləliklə, psixoloji baxımdan şagirdə bir fərd, subyekt, şəxsiyyət, fərdiyyət kimi baxılır. Eyni baxımdan şagirdə xarici dildə təhsil prosesinin iştirakçısı kimi baxırıq. Xarici dil də daxil olmaqla təhsilin bütün psixoloji aspektlərini nəzərdən keçirməkdə fəal yanaşma müasir tələblər işığında rəhbərlik edir. Metodologiyada olaraq hər hansı bir fərdi fəaliyyətin aşağıdakı struktur elementləri əhatə etdiyi xatırlanmalıdır [10.84]

- Ehtiyac insanı fəaliyyət göstərməyə sövq edən şeydir. Təlim idrak ehtiyaclarını ödəməyə yönəldilmişdir. Öyrənməklə yanaşı, əvvəllər sosial təcrübədə olmayan yeni biliklər əldə edərək tədqiqat fəaliyyətlərində də reallaşa bilər;

- Motiv insanın müəyyən bir məqsəd üçün səy göstərməsidir. Universitetlərdə xarici dil öyrənməkdə motivasiya problemi çox vacibdir. Xarici dil mühiti olmadıqda dil qazanma motivasiyanın əsas enerji mənbəyidir.

Buna görə də müəllim tələbələrin dilə necə yiyələndiyini, bu prosesdə hansı intellektual və emosional xüsusiyyətlərin təzahür etdiyini yaxşı bilməlidir. Tədqiqat obyektini olaraq xarici dil seçimini təyin edən əsas obyektiv amilləri iyerarxiyasını aşağıdakı kimi təqdim etmək mümkündür:

1. Sonrakı fəaliyyətlərdə dilin istifadəsinə ehtiyac;
2. Hədəf dildə mövcud olan məlumatları əldə etmək;
3. Ana dilində danışanlarla təmaslarda dilin vasitəçi dil rolunu bilməsi.

Xarici dilin tədrisi nəzəriyyəsi və praktikasi üçün şifahi və qeyri-şifahi

Qabiliyyətlərin əsasən müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şifahi məntiqi nitq və idrak funksiyalarının həyata keçirilməsi qarşılıqlı əlaqə əsasında həyata keçirilir. Sağ yarımkürənin dil spesifikliyi. Sol yarımkürənin dil inkişaf etmiş və mürəkkəb sintaktik quruluşu ilə seçilir: ümumiləşdirmə, abstraktlaşdırma, mühakimə yürütmə qabiliyyətinə malikdir, bunun üçün çoxlu qrammatik vasitələrə sahibdir. Dominant asimmetriya idrak üslubları və qavrayış sistemləri, ətrafımızdakı dünyanı tanıma, xüsusən xarici dil öyrənmə yolunu müəyyənləşdirən strateji amil kimi çıxış edir.

Nitq fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ona daxil olan əsas hərəkətlər – nitq söyləməsi yaratmaq hərəkətləri və onun qavranılması, başa düşülməsi bir-biri ilə əlaqəli əməliyyatların bütöv hissəsini əhatə edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Arbekova T.İ., Vlasova N.N., Makarova G.A. İngilis dilini istəyirəm və bilirəm: Dərslik. M.: “CheRo”, “Yurayt”, 2002. 114 s.
2. Fopel K. Uşaqlara əməkdaşlıq etməyi necə öyrətmək olar? Praktiki rəhbər müəllimlər və məktəb psixoloqları üçün. M. Yaradılış, 2001. 186 s.
3. Passov E.İ. Xarici dil dərsi ilə bağlı söhbətlər. L.: Təhsil, 1975. 89 s.
4. Starkov A.P., Ostrovski B.S. İngilis dili. Spb. Xüsusi ədəbiyyat, 1998. 134 s.

Rus dilində

5. Ведель Г.Е. Из истории методов преподавания иностранных языков. Воронеж, Изд-во Воронеж, ун-та, 1979. 56 с.
6. Ведель Г.Е. Очерк методики преподавания иностранных языков. Воронеж, Изд-во ун-та, 1976. 218 с.
7. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики. М.: Просвещение, 1998. 303 с.
8. Есипович К. Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранных языков в средней школе. М.: Просвещение, 1988. 190 с.
9. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Книга для учителя. М.: Просвещение, 1985. 160 с.
10. Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранному языку: Учеб. Пособие / Я.М. Колкер, Е.С. Устинова, Т.М. Еналиева. М. Издательский центр «Академия», 2001. 264 с.
11. Ковшиков В.А. Психолингвистика. Теория речевой деятельности / В.А. Ковшиков, В.Н. Глухов. М.: АСТ: Астрель, 2007. 224 с.
12. Ковалев А.Г. Личность и ее направленность/Психология. М., Изд-во «Просвещение», 1966. 145 с.
13. Михеева Н.Ф. Методика преподавания иностранных языков: Учеб. Пособие. 2-е изд., испр. И доп. М: РУДН, 2010. 73 с.

İngilis dilində

14. Aliev S. Reforming Higher Education: Legacies, Successes & Difficulties. / Annual Central Eurasian Studies Conference: Abstract of Papers // Ed. By R. Gliha & J. McKane. Bloomington, Indiana, USA, 2000. P. 1-2.
15. Aliev S. Toward Improving the quality of Teachers' Training / Annual Central Eurasian Studies Conference: Abstract of Papers // Ed. By J. Elverskog, A. Naymark. Bloomington, Indiana, USA, 1996. P.74-75.

Парвана Аббасова

**Лингвистические основы организации обучения английскому языку
на основе развития навыков.**

Резюме

В настоящее время вопросы моделирования приобретают особое значение в связи и развитием структурной лингвистики. В основе методики лежат языковые навыки, приобретенные для освоения чтения. С точки современной лингвистики, язык -- это система языковых средств и правил выражения, необходимых и достаточных для коммуникации, а также реализация системы устной речи в конкретных актах общения. Речь -- это способ формирования и выражения мыслей. Важно , чтобы эти навыки позволяли выражать мысли об объективной реальности в языке.

Parvana Abbasova

**LINGUISTIC FOUNDATIONS ORGANIZING SKILLS – BASED
LANGUAGE LEARNING ENGLISH LESSONS
SUMMARY**

Currently, modeling isuses are particular importance in connection with the devolepment of structural linguistics .The language skills learned to master reading from the basis of the methodology. From the perspective of modern linguistics, language is the system of linguistic means and rules of expression that are necessary and sufficient for communication, and implementation of the spoken language system in concrete acts of communication. Speech is a way of forming and expressing thoughts . It is important for the skills to express thoughts about objective reality in language.

Rəyçi: F.e.d., professor Fəridə Allahverdiyeva